

5. Stavtseva O. I. V krugakh sravneniya... Ponyatie «ekzistentsiya» u Shellinga, K'erkegora, Khaydeggera [Electronic resource]. – Access mode: www.kierkegaard.newmail.ru/

Боревой М. Б. кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна), E-mail: visnukDNU@i.ua

Рефлексія поняття «екзистенція» у філософії С. К'єркегора

Анотація. Здійснюється аналіз поняття «екзистенція» як однієї з центральних категорій філософії С. К'єркегора.

Ключові слова: екзистенція, самобуття одиначної людини.

Borevoy M., PhD in philosophical sciences, associate professor of the Department of philosophical sciences Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

Reflection the concept of «existence» in S. Kierkegaard's philosophy

Abstract. The analysis of the concept of «existence» as one of the main categories of S. Kierkegaard's philosophy.

Key words: existence, self-existence of a single person.

УДК 140.8

Павлова Т.

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна),
E-mail: visnukDNU@i.ua

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ОBOB'ЯЗКУ У ФІЛОСОФІЇ ГЕГЕЛЯ

Анотація. Досліджуються філософські проблеми обов'язку і зобов'язання в філософії Гегеля. Головна увага приділяється питанням осмислення людиною обов'язків перед собою і перед іншими у контексті її соціального життя, як явища об'єктивного духу.

Ключові слова: дух, обов'язок, мораль, право, закон, держава.

З точки зору соціальної філософії обов'язок виступає не лише як морально-правова категорія, що регулює відносини між людьми, а й як спосіб самовизначення особи відносно себе і інших у суспільстві. Такий спосіб виражає перш за все відношення людини до власного буття та буття інших людей і суспільства в цілому, він відповідає на питання чи бере людина відповідальність за себе та свою активність у світі чи ні.

Діалектичний метод Гегеля дає змогу комплексно розглянути обов'язок у межах єдиної системи моральності, куди входять і мораль, і право. Такий синкретичний підхід до обов'язку є надзвичайно актуальним сьогодні, оскільки дозволяє відповісти на питання до яких буттєвих сфер людини він відноситься і як він реалізується на особистісному і соціальному планах. Внутрішнє усвідомлення обов'язку людиною як перед собою, так і перед іншими розкриває перед нею горизонти саморозвитку і самовідповідальності, а також структурує її як самостійного соціального суб'єкта.

До іноземних фахівців, що займаються проблемами обов'язку у філософії Гегеля можна віднести К. Розенкранца, Р. Вільямса, Р. Вер, Ж. Стюарт, М. Лимнатиса, П. Кейна, Р. Гайма та інших. У своїх роботах вони розглядають вчення Гегеля про обов'язок лише опосередковано, не приділяючи достатньої уваги питанням кореляції обов'язку і суспільних настанов та індивідуальної свідомості людини. До фахівців радянського та пострадянського періоду, яких цікавили ці питання можна віднести Т. Ойзермана, В. Нерсесянца, М. Бикову, П. Гайденко, В. Короткіх, О. Ко-

стенко, А. Піонтовського, М. Мінакова та інших, відзначають важливість і водночас недостатню розробленість у науковій літературі категорії обов'язку в філософії Гегеля. Вони зауважують, що ця категорія потребує більш докладного розгляду і проводять паралелі між поглядами на обов'язок Гегеля і Канта. В даній статті проводиться аналіз поняття і видів обов'язку у філософській системі Гегеля, із застосуванням його оригінального діалектичного методу, у контексті його специфічної філософської системи, з урахуванням сучасних суспільних потреб, а також у контексті проблематики сучасної соціальної філософії.

Розглядаючи обов'язок у філософії Гегеля, особливо у соціально-філософському ключі, неможливо обійти стороною загальнофілософські, системоутворюючі принципи його філософії об'єктивного духу. Позитивне право (закон) Гегель розглядає лише у контексті держави, лише там воно може бути об'єктивоване, легітимоване і реалізоване, до своє об'єктивації право виступає лише як абстрактне, невиражене. Мораль же з необхідністю повинна бути усвідомлена людиною як дещо особисте, цінне і важливе для неї, а тому повинна відбутися суб'єктивність моралі на рівні особистісного вибору. Повної своєї соціальної реалізації людина може набутися на етапі суспільного розвитку та розвитку духу, який Гегель називає моральністю, і який являє собою синтез права і моралі.

Інтерпретуючи погляди Гегеля відносно сьогодення, можна говорити про те, що моральність про яку він говорить, є певний стан суспільства у якому і право, і мораль, а також моральний і правовий обов'язок реалізують свою сутність. Держава, у якій влада за допомогою законодавства об'єктивує природне право людини, у якому закріплена загальнолюдська воля до життя, свободи, власності та інших прав, закріплює універсальний правовий обов'язок, виконання якого є розумним і необхідним для нормального культурного існування людини і суспільства.

Відношення обов'язку правового і морального у філософії Гегеля можна розглядати як кореляцію. Якщо говорити про суто правовий обов'язок, то можна виділити його характерні ознаки: зовнішня необхідність; суб'єктивне переконання особи в його цінності бажане, але не обов'язкове; юридичні санкції у разі його невиконання. Моральному ж обов'язку за Гегелем притаманні: внутрішня необхідність; узгодженість суб'єктивного переконання щодо обов'язку і його виконання; санкції суто пов'язані з совістю людини. Правовий обов'язок, як такий, передбачає тільки зовнішню необхідність, при якій належний спосіб мислення може бути відсутнім, інакше кажучи, людина при цьому може мати навіть дурні наміри. Навпаки, з точки зору моралі необхідне і те і інше: і належний за своїм змістом вчинок, і суб'єктивний за формою умонастрій.

Кореляція обов'язку відбувається на рівні свідомості особи, її відношенню до того, що вона робити повинна, а що ні, а також її уявлень про справедливість. Право виступає як більш вільне від совісті, мораль же більш із нею пов'язана. Але ж якщо мова йде про розвинуту правосвідомість, то і правовий вчинок також, як і моральний повинен здійснюватися з поваги до обов'язку. Таким чином, і відповідний праву образ дій є моральним, якщо спонукальною причиною останнього є повага до права. Умонастрій є суб'єктивною стороною моральної поведінки або ж її формою. В ньому ще немає ніякого змісту, який був би настільки ж суттєвим, як дійсні вчинки.

Є думка, що з правовим образом дій необхідно пов'язаний і моральний. Може, однак, бути і такий випадок, коли з правовим образом дій не пов'язаний відповідний праву умонастрій, більш того – коли при цьому має місце аморальність. Відповідний праву вчинок, якщо він здійснюється із поваги до закону, є одночасно і моральним. Поведінки, що відповідає праву, і при тому з моральним умонастроєм, неодмінно необхідно добиватися в першу чергу, тільки тоді може прийти моральна поведінка, як така, у якій немає ніякого правового обов'язку. Люди охоче вчиняють чисто морально, інакше кажучи великодушно, і дарять часто з більшою охотою, ніж вони виконують свої правові обов'язки. Оскільки, вчиняючи великодушно, вони набувають

свідомості своєї власної досконалості, тоді як вчиняючи у відповідності до права, вони, навпаки, здійснюють дещо зовсім загальне, тотожне з усіма.

Таким чином правовий обов'язок вписує людину у контекст загальнолюдського буття, ототожнює її і Іншими, що теж мають права і обов'язки, виступають соціальними суб'єктами. Ця тотожність не означає втратою людиною своєї самобутності, а означає злиття її з загальнолюдськими цінностями, робить її причетною до універсуму загальнолюдського буття. Свою ж особливість людина може проявити у моралі, оскільки мораль на особистісному плані передбачає більш вільний континуум обходження з традиційними культурними настановами. Моральний образ дії стосується людини не як абстрактної особи, а в плані загальних і необхідних визначень її особливого наявного буття. Він не є тому тільки заборонним, як по суті справи правові вимоги, які наказують лише не порушувати свободу іншого, але вимагають зробити для іншого також і дещо позитивне.

Людина як особистість, як неповторна явність буття у своїй унікальній особливості виступає суб'єктом моралі. У той же час мораль, якщо говорити про суспільну її сутність, містить у собі і дещо загальне, властиве всім цим унікальним особистостям. У своєму соціальному житті люди користуються моральними культурними настановами, що сформовані на протязі багатовікового людського поступу до кращого життя. І в цьому плані, суспільна мораль є позбавленою особистого як випадкового і зосереджена на загальному, як універсальному, що властиве людській природі. І в цьому плані мораль корелюється з правом, ми знову можемо побачити їх загальну суспільну значущість.

Цікавим є питання, яким чином особливість людини може бути реалізованою у моралі? І відповіддю на нього може бути такою, що однією із форм прояву цієї особливості є відношення до Іншого та Інших. Таке відношення по суті і складає зміст обов'язку.

На це питання намагається відповісти і Гегель, так він зазначає, що людина має 1) суттєве визначення бути окремою людиною; 2) вона належить до деякого природного цілого – сім'ї; 3) вона є членом держави; 4) вона перебуває у відносинах з іншими людьми взагалі. Обов'язки людини діляться тому на чотири роди: 1) на обов'язки перед собою; 2) перед сім'єю; 3) перед державою; 4) перед іншими людьми взагалі [4, с. 52-61]. Унікальність людини і в одно час її віднесеність до суспільства і загальнолюдського універсуму за Гегелем може виражатися в обов'язку, як правовому, так і моральному.

Щодо першого виду обов'язків, про які говорить Гегель – це обов'язки людини перед собою, то вони виражають перш за все, як особистість відносить до себе самої, наскільки її власне буття є цінним для неї самої. Ці обов'язки носять двоїстий характер, з одного боку людина як істота фізична у фізичному світі повинна як мінімум зберегти себе як тіло, і тут мова йде про обов'язок самозбереження. З іншого боку обов'язком людини перед собою є розвиток своїх здібностей, саморозвиток. Він не може проходити за межами приладдя людини до суспільства, світу в цілому, своєї самої ідентифікації як носія загальних цінностей. На допомозі тут стає всебічна освіта і самоосвіта. В теоретичну освіту входить крім різноманіття і визначеності знань, а також загальності точок зору, що дозволяють судити про речі, вміння сприймати об'єктивні їх вільній самостійності, без суб'єктивного інтересу.

Практична освіта вимагає, щоб людина, задовольняючи свої природні потреби і потяги, проявляла розсудливість і дотримувалася тієї міри, яка лежить в межах їх необхідності, тобто необхідності самозбереження. Людині необхідно вміти вийти з природного, бути вільною від нього при необхідності і також вміти поглибитися у свою сутність, якщо потрібно відмовитися від деяких задоволень заради обов'язку. Якщо виконання обов'язків є більше, ніж суб'єктивне бажання індивіда і скоріше властиве його природному характеру, воно є доброчесність. Оскільки доброчесність пов'язана частково з природним характером, то вона виступає як мораль певного

роду, як моральність великої життєвості як життєздатності і позитивної життєвої активності.

Щодо обов'язків перед сім'єю, Гегель зазначає, що перші необхідні відносини, у які індивід вступає з іншими, це сімейні відносини [3, с. 32]. Сімейні відносини можна віднести як до сфери моралі, так і до сфери права. Але ж головуючу роль у них відіграє все ж таки мораль, оскільки сімейні відносини, то є особисті відносини, побудовані на принципах довіри, любові, взаємоповазі, а значить вони моральні. Ці відносини, правда, мають і правову сторону, але вона підпорядкована моральній стороні, принципу любові і довіри. Зв'язок двох осіб різної статі, що зветься шлюбом, це не просто природний, живий союз і не просто цивільний договір, а перш за все моральний союз, що виникає на основі взаємного кохання і довіри і такий, що перетворює подружжя в одну особу. Обов'язок батьків перед дітьми – піклуватися про їх годування і виховання, обов'язок дітей – підкорятися, поки вони не стали самостійними, і почитати батьків все своє життя. Обов'язок братів і сестер взагалі – поводитися один з іншим з любов'ю і у вищій мірі справедливо.

Говорячи про обов'язки перед державою Гегель визначає сім'ю, як природне ціле, яке збільшуючись, перетворюється в ціле народу і держави, яке для індивідів, взятих окремо, являє собою деяку самостійну волю.

Держава у цьому контексті виступає як цілісне соціальне утворення, що закріплює право і правові обов'язки кожного перед всіма, кожного перед цим цілим. Їй необхідно віднайти цю золоту середину між окремими правами осіб і правом цілого, загальним правом. Правовий обов'язок, який закріплює держава на законодавчому рівні точно визначає що особі слід робити як суб'єкту соціального життя та чого робити не можна. Для того, щоб ці обов'язки виконувалися необхідно, щоб вони відображали індивідуально-правові устремління людей, були розумними, легко зрозумілими і усвідомленими. Тільки тоді вони можуть бути основою суспільної людської діяльності. Держава не тільки поєднує суспільство правовими відносинами, але і сприяє єдності в освіті і у загальному способі мислення і дій. Культурні надбання кожного народу збагачують духовно кожному окрему особистість, що до цього народу відноситься. Держава не покоїться на якомусь прямому договорі одного з усіма і всіх з одним або ж окремої людини і уряду між собою, і загальна воля цілого не виражає волю окремих людей, але вона є абсолютно загальна воля, в собі і для себе обов'язкова для кожного.

Коли Гегель говорить про обов'язки по відношенню до інших, то він каже, що вони являють собою в першу чергу правові обов'язки, які необхідно поєднувати із намагання чинити справедливо заради справедливості [1, с. 46]. У відношенні до інших, таким чином, він надає пріоритет права над мораллю. Однак цей пріоритет слід розуміти як такий, що завдяки праву у суспільстві можна забезпечити необхідний культурний, безпечний мінімум для життя. А от мораль виступає тут як певний максимум, що є бажаним і необхідним. Інші обов'язки засновані на такому принципі який вимагає вважати інших рівними собі самому не тільки в якості абстрактних осіб, але і в їх особливості, з розумінням їх власних потреб, внутрішніх переживань. Цей моральний спосіб мислення і дій виходить за рамки права. Але саме чесність, суворе дотримання обов'язків по відношенню до інших є той перший обов'язок, з якого слід виходити. Вчинки можуть бути благородними і великодушними і разом з тим не бути чесними. Основу їх у цьому випадку складають самолюбство і намір зробити щось особливе, навпаки, те, що вимагає чесність, є поширюване на всіх, не є довільним обов'язком.

Гегель дуже високо цінував справедливість і виділяв її серед всіх особливих обов'язків по відношенню до інших. Справедливість виражається у словах і справах. Вона є у відповідності того, що є і що людина усвідомлює, з тим, що людина висловлює і проявляє по відношенню до інших. Неправдивість же є невідповідністю і протиріччям між свідомістю і тим, якою людина є по відношенню до інших. Та-

кож справедливим є коли внутрішній світ людини співпадає з тими діями, які вона вчиняє.

Оскільки зло не може перетворитися у засіб для досягнення блага, то важливим є момент, щоб і відповідав добру і вчинок, і намір з яким він здійснюється. Намір свідомо і з бажанням шкодити іншому є зло. Послуги, які ми надаємо або хочемо надати іншим людям, залежать від випадкових відносин, що нас оточують. Якщо ми здатні надати послугу іншому, то ми звертаємо увагу тільки на те, що він є людина, і на те, що він має потребу. Обов'язок загального людинолюбства, на думку Гегеля, поширюється найближчим чином на тих, з ким у нас відносини знайомства або дружби. Початкова єдність людей повинна бути добровільно перетворена в такий близький зв'язок, з якого виникає визначений обов'язок.

До моральних ознак людини можна за Гегелем віднести і ввічливість, що є знаком прихильності і готовності до послуг, особливо по відношенню до тих, з ким ми ще не є у близьких відносинах знайомства або дружби [4, с. 61-75]. Гегель виділяє і обов'язок розсудливості, який проявляється перш за все як обов'язок по відношенню до самого себе, коли людина має справу з іншими, коли метою його є власна користь. Однак істинна власна користь досягається лише моральною поведінкою, яка разом з тим є істинна розсудливість. Розсудливість передбачає, що власна користь не розглядається як ціль моральної поведінки, хоча вона і може бути її наслідком. Розсудливість є в тому, щоб не руйнувати доброзичливості інших і зберегти її ради неї самої. Розсудливість у суспільних відносинах необхідна ще й як запорука довіри, яку не можна втратити.

Розглянувши соціально-філософський зміст обов'язку, можна зробити висновок, що обов'язки людини перед собою і перед іншими, ступінь їх усвідомленості і виконання, показують ціннісне відношення людини до буття як власного, так і буття Іншого та Інших у світі. Набуття обов'язків означає віднесення людини до світу як його частини і у той же час, реалізацію її як унікальної особистості. Обов'язок у філософії Гегеля виступає також як підстава людської активності у соціумі. Лише людина яка знає свої права і обов'язки, а також усвідомлює власні моральні принципи може бути повноцінним суб'єктом соціального життя.

Усвідомлення людиною моральності правового обов'язку є дуже важливим світоглядним моментом у соціально-філософському контексті. Людина, що сприймає право як власну настанову, норму власної свідомості діє вільно і водночас правильно. Соціальна поведінка такої людини завжди спрямована на реалізацію власних прав і визнання прав Іншого з яким необхідно рахуватися у загальному буттєвому і культурному просторі. І це визнання Іншого, як цінності, і як носія загальнолюдських цінностей не суперечить власній усвідомленій значущості особистості, а набуває для неї життєвої необхідності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Быкова, М. Ф. Мистерия логики и тайна субъективности: о замысле феноменологии и логики у Гегеля [Текст] / М. Ф. Быкова. – М.: Наука, 1996. – 236 с.
2. Гайденок, П. П. Искушение диалектикой: пантеистические и гностические мотивы у Гегеля и Вл. Соловьева [Текст] / П. П. Гайденок // Вопросы философии. – 1998. – № 4. – С. 75-93.
3. Гайм, Р. Гегель и его время [Текст] / Р. Гайм. – М.: Наука, 2006. – 394 с.
4. Гегель, Г. В. Ф. Философская пропедевтика [Текст] / Г. В. Ф. Гегель // Работы разных лет. В 2 т. Т. 2. – М.: Мысль: 1973. – 630 с.
5. Коротких, В. И. О новом понимании структуры системы философии Гегеля [Текст] / В. И. Коротких // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 26-28.
6. Костенко, О. Б. Праворозуміння в контексті проблеми діалектики громадянського суспільства і держави [Текст] / О. Б. Костенко // Правова держава. – Випуск дев'ятий. – Київ; Ін Юре, 1998. – С. 48-56.
7. Мінаков, М. А. Проблема досвіду в філософії Гегеля [Текст] / М. А. Мінаков // Мультиверсум: філософський альманах. – Київ, 2006. – № 53. – С. 3 – 18.
8. Пионтковский, А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая

теория [Текст] / А. А. Пионтковский. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. – 467 с.

9. Kain P. Hegel and the other: a study of the phenomenology of spirit / P. Kain. – New York: SUNY Press, 2005. – 318 S.

10. Limnatis N. G. German Idealism and the Problem of Knowledge: Kant, Fichte, Schelling, and Hegel / N. G. Limnatis. – London: Ashgate Publishing, Ltd. – 2008. – 428 S.

11. Rosenkranz K. Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben / K. Rosenkranz. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969. – 566 S.

12. Stewart J. Kierkegaard's Relations to Hegel Reconsidered / J. Stewart. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 720 S.

13. Ware R. Hegel: the logic of self – consciousness and the legacy of subjective freedom / R. Ware. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999. – 254 S.

14. Williams R. Beyond liberalism and communitarianism: studies in Hegel's Philosophy of right / R. Williams. – New York: SUNY Press, 2001. – 280 S.

REFERENCES:

1. Bykova, M. F. Misteriya logiki i tayna sub»ektivnosti: o zamysle fenomenologii i logiki u Gegelya. – М.: Nauka, 1996. – 236 s.

2. Gaydenko, P. P. Iskushenie dialektikoy: panteisticheskie i gnosticheskie motivy u Gegelya i Vl. Solov'eva // Voprosy filosofii. – 1998. – № 4. – S. 75-93.

3. Gaym, R. Gegel' i ego vremya. – М.: Nauka, 2006. – 394 s.

4. Gegel', G. V. F. Filosofskaya propedevtika // Raboty raznykh let. V 2 t. T. 2. – М.: Mysl': 1973. – 630 s.

5. Korotkikh, V. I. O novom ponimaniі struktury sistemy filosofii Gegelya // Voprosy filosofii. – 2003. – № 4. – S. 26-28.

6. Kostenko, O. B. Pravorozuminnya v konteksti problemy dialektiky hromadyans'koho suspil'stva i derzhavy // Pravova derzhava. – Vypusk dev»yatyy. – Kyiv; In Yure, 1998. – S. 48-56.

7. Minakov, M. A. Problema dosvidu v filosofiyi Hehelya // Mul'tyversum: filosofskyy al'manakh. – Kyiv, 2006. – # 53. – S. 3 – 18.

8. Piontkovskiy, A. A. Uchenie Gegelya o prave i gosudarstve i ego ugovovno-pravovaya teoriya. – М.: Gos. izd-vo yurid. lit-ry, 1963. – 467 s.

9. Kain P. Hegel and the other: a study of the phenomenology of spirit. – New York: SUNY Press, 2005. – 318 S.

10. Limnatis N. G. German Idealism and the Problem of Knowledge: Kant, Fichte, Schelling, and Hegel. – London: Ashgate Publishing, Ltd. – 2008. – 428 S.

11. Rosenkranz K. Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969. – 566 S.

12. Stewart J. Kierkegaard's Relations to Hegel Reconsidered. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 720 S.

13. Ware R. Hegel: the logic of self – consciousness and the legacy of subjective freedom. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999. – 254 S.

14. Williams R. Beyond liberalism and communitarianism: studies in Hegel's Philosophy of right. – New York: SUNY Press, 2001. – 280 S.

Павлова Т., доктор философских наук, доцент, доцент кафедры философии Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Социально-философский смысл долга в философии Гегеля

Аннотация. Исследуются философские проблемы обязанности и долга в философии Гегеля. Основное внимание уделяется вопросу осмысления человеком обязанностей перед собой и перед другими в контексте его социальной жизни, как явления объективного духа.

Ключевые слова: дух, обязанность, мораль, право, закон, государство.

Pavlova T., doctor of philosophical sciences, associate professor of the Department of philosophical sciences Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

Socio-philosophical meaning of responsibility in the philosophy of Hegel

Annotation. It is explored the philosophical problems of debt and obligations in the philosophy of Hegel. The focus is on understanding the human responsibilities to themselves and to others in the context of its social life, as a phenomenon of the objective spirit.